

עיטורי ירושלים

ישיבת 'עטרת ירושלים'

אלול תשע"ג | גליון מספר 85



תוכן

3	קורות רבינו על גיוס תלמידי ישיבות הרב שלמה אבינר
13	שו"תים קצרים הרב שלמה אבינר
15	גיוס בני ישיבה הרב שלמה אבינר
23	גיוס לתמידי ישיבה הרב שלמה אבינר
25	בין תקנת יהושע בן גמלא לגיוס בני ישיבות הרב רפאל שנוור

ישיבת עטרת ירושלים

הגיא 51, ירושלים העתיקה, ת"ד 1076 ירושלים 91009
טל' 02-6284101, פקס' 02-6261528 | www.ateret.org.il

עיצוב גרפי: סטודיו מלך 052-7203050

קורות רבנו על גיוס תלמידי ישיבות

בסוף ניסן תש"ח, פרסמו תלמידי-חכמים גדולים בירושלים, שאין לתלמידי ישיבה לבטל תורה ולהתגייס לצבא, ואף צירפו שכאילו זו דעתו של מרן הרב. רבנו הזדעזע עד עומק נפשו. הוא התנגד לדעה שבני ישיבות לא צריכים לשרת בצה"ל ללחום על ארץ-ישראל ולהגן על המדינה, אלא סבר שיש להקפיד על שני דברים: א. ששירות בצה"ל לא יהרוס את הישיבות. ב. שכל אחד ואחד על-פי דרך עלייתו וגידולו בתורה ילך לשרת, בדרך ומצב חייו שלא יפריע לגדולתו בתורה, וזהו עניין אינדיבידואלי. אך באופן עקרוני, כל אחד חייב במצווה זו, ואין תלמידי-חכמים פטורים ממלחמת-מצווה. רבנו רשם על המחברת שלו:

ג' כ"ה ניסן תש"ח

היה היום המר והקשה של פרסום הדברים שכאילו בשגגות שיצאו מלפני שליטים גדולי התורה פה עיר קודשנו ותפארתנו, לעיכוב כללי של בני הישיבות מחיוב הצלת הנפשות מאת המרצחים הבאים עליהם, ונצטרפה לזה העתקה ממכתבו של כקאאמו"ר זצ"ל בח' אדר תרע"ז ע"ד השתדלות פטור בני הישיבות באנגליה ממלחמת הגויים אז, ופרסמתי מיד הודעה גלויה לבירור אמיתת העובדא שאותו המכתב הוא בעניין אחר, שלא היה בו חיוב הצלת נפשות בישראל, באו אלי אח"כ אות יום ומחרת ביום כז-כח כמה אנשים בני תורה ויראה להודות לי על קידוש השם שעשיתי בהודעתי זו ובתיקון וסילוק חילול השם" (אור לנתיבתי עמ' שיג). באותו יום כ"ה בניסן היו גילויי גבורה ומסירות-נפש בכפר עציון ותשועה גדולה, ורבנו ראה בזה גילוי קידוש השם הגדול מלמעלה ותיקון משקלו, לעומת זעזועי הייסורים הנ"ל (שם).

זה היה לשון הכרוז של רבנו:

"הודעה גלויה למען האמת והתורה,

ראיתי כעת שנתפרסם בחוצות ירושלים קטע מתוך מכתב של אאמו"ר הרב זצ"ל, שכאילו הוא מסייע, חלילה, להשתמטות ממלוא החיוב של העמידה על נפשנו ועל נפש כל קהל ישראל, והנני מחויב ומודיע בזה, למען אמתה של תורה, כי מכתב הזה נכתב ממנו בחודש אדר שנת תרע"ז בלונדון להשתדלות לשחרור תלמידי-חכמים ממלחמת אנגליה ורוסיה וגרמניה וכו', שלא היה בה שום ענין לחיוב הצלת נפשות בישראל ובארץ ישראל (ועל כגון זה אמרו חז"ל שאין למדין הלכה מפי המעשה).

ועל השימוש בדברי קטע מכתב-קודשו זה, בהעלמת העניין שהוא דן בו ובהסבת דעת הקהל שכאילו יש לדברים הללו איזו שייכות למצבנו עכשיו, יש להצטער שהוא כמו סילוף מן המין הגרוע ביותר והמחפיר ביותר, (וכבר היו כמה פעמים מעשי זייפנים וסלפנים לרעה בדברי קודשו, וכדברי הרמב"ם באיגרתו שאפשר לזייפנים לתלות בדברי תורתנו הקדושה ציווי של 'וסרתם ועבדתם אלהים אחרים...'") ("כ"ה בניסן תש"ח, להלכות צבור, כרוז א).

ומעשה שהיה כך היה. בתקופה בין החלטת האו"ם על הקמת המדינה, בכסלו תש"ח, עד להקמת המדינה באייר תש"ח, היתה ירושלים במצור. התארגנה אז תנועה של נוער דתי-לאומי בשם "ברית חשמונאים" שעסקה בהגנה על ירושלים, והיוותה מעין גוף מקשר בין אצ"ל ולח"י לבין ההגנה, כדי לקיים אחדות לאומית של תנועת מרי של כל המחותרות. חבורה של בני הישיבה התארגנה לכניסה לרובע היהודי של העיר העתיקה כדי ללחום ולהגן עליו. אם כל ירושלים היתה במצור, הרובע היהודי של העיר העתיקה היה מצור בתוך מצור.

ערב מלחמת-העצמאות היו כאלפיים יהודים בעיר העתיקה, בתוך כ-31,000 לא יהודים. שטח המגורים שלהם צומצם עקב הפרעות השונות באמצע הרובע היהודי, רחוק משער יפו, שהיה נקודת החיבור ללב העיר העברית, ואם הערבים סגרו את שער יפו ושער ציון, הם היו חסומים לחלוטין. וכן, 200 מטר של סמטאות צרות היו מחסום ומלכודת למי שניסה לפרוץ פנימה. ואכן, מיד אחרי ט"ז בכסלו תש"ח ["כ"ט בנובמבר"] סגרו הערבים על היהודים אשר ברובע היהודי. אז הוקם מרכז "מפקד שירות לעם" בירושלים שהיה מעין לשכת גיוס. הודעה יצאה מהמוסדות הלאומיים, הסוכנות היהודית, הוועד הלאומי, ועד הקהילה, שכל אחד מגיל מסוים עד גיל מסוים יתייצב ויירשם. מנהל המרכז הזה מטעם כוחות הביטחון שהיו אז במחתרת, היה הרב מרדכי הלוי פרום [חתנו של הרב נתן רענן], אחד מאברכי הישיבה הבכירים, שהיה אח"כ ר"מ בישיבה. התארגנה חבורה של בני ישיבות, רובם מישיבת "מרכז הרב", אך כללה גם תלמידי ישיבות אחרים, שהתנדבה לתפקידי הגנה ושמירה בתוך ירושלים העתיקה. היו מרבני הישיבה שהתנגדו לגיוס בני ישיבות באופן חריף, וסברו שגם במצב של מצור על ירושלים, יש להם לשבת וללמוד תורה וזה יגן על העיר, ואחרים ילחמו.

הגרי"מ חרל"פ עצמו, ששימש כראש ישיבת "מרכז הרב" באותם הימים, דרש מתן פטור לבחורי ישיבות משירות צבאי, כולל בזמן מלחמה.

הרב שאר ישוב כהן, שהיה אז תלמיד בישיבה, שאל את אביו הנזיר, ר' דוד כהן, והוא

השיב לו: לא אפסוק בקשר אליך, עליך להחליט בעצמך. והנה ליד הישיבה הודבקו מודעות ענק שמרן הרב מתנגד לגיוס של בני ישיבות. הנימוקים מפורטים לאורך שני עמודים בצורה חריפה, וכמובן תלמידי הישיבה לא יכלו למרוד בדעת מרן הרב ושאר רבני הישיבה. הרב שאר ישוב כהן הלך ברחוב כשכולו מבוכה ועגמת נפש, כאשר פגשו רבנו סמוך לישיבה, ושאלו לשלומו. אז סיפר לו על הכרוז. רבנו התפרץ בשאגה: "זה זיוף! זה זיוף ממש". הוא הסביר שמכתב זה של מרן הרב שפורסם במודעות, נכתב בזמנו באנגליה לרב ד"ר הרץ, הרב הראשי של אנגליה, לגבי גיוס לצבא הבריטי של בני ישיבות שברחו מרוסיה, ואיך אפשר להשוות זאת למלחמת-מצווה על ירושלים וארץ-ישראל, והכל מוכרחים לילך ואף אחד אינו פטור. הרב שאר ישוב כהן ביקש מרבנו לכתוב את הדברים בצורה ברורה ולפרסם אותם. השיב רבנו: ירושלים במצור, ואף דפוס אינו עובד. אם מפקדת ההגנה תדאג להדפסה, הוא מוכן לכתוב, אם לא כן, לא תצא מזה שום תועלת. הרב שאר ישוב כהן דאג לקבלת אישור מההגנה, ואכן יצאה חוברת קטנה בפורמט כיס תחת השם הכולל 'למצוות הארץ'.

החוברת כללה חמישה מאמרים: 'שיר למעלות' (לנתיבות ישראל א, עמ' קטו [מהדורת מאבני המקום, א, עמ' קנג]), 'למצוות הארץ' (שם עמ' קיח [שם עמ' קנז]), 'על חילול הקודש', מאמר נגד הבריטים אחרי "השבת השחורה" שהעיתונות חששה לפרסם (שם עמ' פד [שם עמ' קי]), 'תקופת זמננו ומהלך תשובתה' (שם עמ' קז [שם עמ' קמב]), 'אל משמר העם הישראלי' (שם עמ' קט [שם עמ' קמה]). החוברת נדפסה בדפוס היחידי שפעל בעיר ויצאה לאור בכ"ח באייר תש"ח. בעמוד השני רשם רבנו: "היום הגדול, כ"ח אייר, יום עלותנו עם אאמור" הרב זצ"ל לארץ חיי קודשנו בשנת תסד"ר, ממחרת קריאת התורה בנשיאת-ראש והשראת-השכינה לשישים-ריבוא יוצאי צבאה בישראל וברכת החודש של מתנה".

בסופו של דבר, על-אף דעתו של הגרי"מ חרל"פ, כובד משקלו של רבנו הוא שהכריע ובני הישיבה התגייסו. היתה זו הכרעה עקרונית וכוללת. היתה זאת הישיבה היחידה בירושלים שתלמידיה התגייסו בהיקף נרחב והיא המשיכה לתפקד רק באופן חלקי. בישיבות האחרות רק מעטים התגייסו, והתלמידים המשיכו ללמוד תורה במקלטים. התלמידים של ישיבת "מרכז הרב" שעברו לעיר העתיקה שילבו שם לימוד תורה ומלחמה על עמנו וארצנו. לצערנו, על-אף כל מסירות-הנפש, הרובע היהודי נפל ב"ט באייר תש"ח, כשבועיים אחרי הכרזת המדינה, אחרי שלוש-עשרה יום של לחימה רצופה. הילדים, הנשים, הזקנים ורוב החולים והפצועים הועברו לירושלים העברית, והלוחמים, וכל אלה שהוגדרו כלוחמים, נלקחו לשבי בירדן, וביניהם היה הרב שאר ישוב כהן. כאשר השתחרר אחרי שמונה חודשים פצוע, והועבר לבית-הבראה של משפחת

אהרונסון בזיכרון יעקב, בא רבנו לבקרו, חיבקו, נישקו ופרץ בבכי, ומסר לו חוברת קטנה ועליה הקדשה: "לחמוד נפשי ורוחי וידידי הרב רבי אליהו יוסף שאר ישוב בן הרב דוד הכהן, היועץ, היחזם הדורש, ערוכה ושמורה מראשית הופעתה לשוב פדויי ד' ירושלימה, בכל שמחת הישע אשר מעולם ומלואו היא גאולתה בשנת הקטורת [=תש"ט]".

המאמר הגדול 'למצוות הארץ' מברר קודם כל את חובת ההתגייסות לצה"ל באופן כללי. רבנו לא ראה בדבריו חידוש אלא "צורך השעה להזכיר גם את הידועות והפשוטות" שנשכחו ונטשטשו. מצוות "ההיחלצות לצבאות ד' אלוהי ישראל במערכות עמו וארצו", באה "מתוך שלושה צדדים: מצד חיי-שעה, מצד חיי-עולם, מצד שניהם כאחד".

א. מצד חיי שעה, כלומר הצלת נפשות. "גלוי וידוע ופשוט הוא לכל בן-תורה חומר החיוב של כל הצלת חיי נפש בישראל", והתרשלות בחיוב זה חמורה מאוד. חובה זו דוחה כל מצוות התורה, מלבד שלוש העברות החמורות, ואפילו במקרה של ספק ואפילו בשביל חיים לשעה קטנה. "מצווה לעבור על כל שאר איסורים בשביל ספק שיוכל להגיע להצלת נפש, והזריז בזה הוא משובח... והמתעצל והשואל והנשאל הוא מגונה ושופך דמים, - ומצווה לעשותו אם אפשר על-ידי גדולי הדור" (שו"ע, או"ח שכ"ח).

רבנו מביא שיטת התלמוד הירושלמי "שגם כשיש ספק סכנה למי שבא להציל, מחויב הוא לעשות בשביל ההצלה של מי שנמצא בוודאי סכנה" (מובא בבית יוסף ובכסף משנה, רמב"ם הלכות שבת פרק ב), ואף-על-פי שאין הדבר מפורש אצל כל הפוסקים, מוכיח רבנו שזו דעתם, שהרי הביאו את דברי חז"ל "אם ראית טובע בנהר או ליסטים באים עליו, או חיה רעה באה עליו, חייב אתה להצילו" (סנהדרין עג), ולא ציינו שזה רק כאשר לא נשקפת סכנה למציל, שהרי באופן פשוט יש בפעולת הצלה בנסיבות אלה סכנה למציל. ולא עוד אלא שבמקום לשון הגמרא "טובע בנהר", כתב הרמב"ם "וטובע בים" (הלכות רוצח ושמירת נפש פ"א), שחשש סכנה מצוי בו יותר מאשר בטביעה בנהר. וכן הרמב"ם הוסיף "אם יכול להציל", שזהו לכאורה ביטוי מיותר, אלא הוא בא ללמדנו "כי חיוב הצלה... אין לו אלא תנאי אחד זה, שיהיה יכול להציל, ורק זה ולא כל נימוק אחר הוא שפוטר". לכן "וכאשר ליסטים מרצחים באים על אנשי יישובנו ועל הולכי דרכינו, והתגבורת של ריבוי כוחותינו המגינים והלוחמים נוגעת לשמירת חיי נפשות והצלתם, ולביטול הסכנות שלהם, הרי ממילא מצוות-תורה זו מוטלת על כל מי שיכול לקיימה... על אחת-כמה-וכמה כאשר המצב הזה נוגע לכל הצלת קיום של ישראל בארצם, וממילא לכל הצלת קיומם של ישראל בכללם", כדברי הרמב"ם שקיים

האומה הישראלית תלוי בקיום האומה בארצה (ספר המצוות עשה קנ"ג), וכדברי מרן הרב שהצלת כלל ישראל נחשבת למיגדר מילתא והוראת שעה (משפט כהן סי' קמג-קמד), ולא עוד אלא שקיומם של ישראל הוא קיומה של התורה. כמובן, אנו בטוחים כי ד' לא יטוש את עמו ולא יעזוב את נחלתו, וכי עצתו להחיותו על ארצו, למרות כל רשעותם של הגויים, אבל מה שאנו מצויים, אנו חייבים לעשות, בכל האחריות של חיובי תורה ומצוותיה.

ב. מצד חיי עולם, כלומר מצוות יישוב וכיבוש הארץ. "כי היישוב והיישיבה של ארץ-ישראל הוא מצווה קבועה של תורה, הוא גם-כן ידוע ופשוט לכל בן-תורה, כמו שהוא מוסכם ומוחלט לכל גדולי רבותינו ראשונים ואחרונים", ו"ישיבת ארץ-ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה" (ספרי פרשת ראה). וכן נפסק שמשום צורך יישוב ארץ-ישראל אין איסור דרבנן של אמירה לנכרי (גיטין ח ב), ולפי התוספות, זה רק משום יישוב ארץ-ישראל ולא משום מצווה אחרת (שם).

ומה שאין הרמב"ם מונה מצווה זו "אין זה שהיא למטה מערכן של שאר מצוות... אלא שהיא למעלה מערכן הרגיל", וכפי שקבע הרמב"ם שאין למנות ציוויים הכוללים כל התורה.

הרמב"ן מגדיר מצווה זו: "שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן האל-יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה", כלומר מצווה זו כוללת ריבונות ישראלית על ארצנו. והרמב"ן חוזר שלוש פעמים על כך שמצווה זו נוהגת לכל הדורות.

ואם במשך כל הדורות, לא קיימנו מצווה זו, אין זה מפני שהיינו פטורים ממנה, אלא מפני ש"היינו נמצאים במצבים של אונס, מתוך כל מציאותנו הגלותית". האונס היה כפול, גם נפשי וגם מעשי, כיוון ששלטונות הגויים על ארצנו נטלו מאתנו אפשרות לקיים מצווה זו בשלמותה. אבל עתה "בפקודת מסבב-הסיבות ברוך הוא הלכו ונסתלקו המחסומים ונתבטלו המחיצות", כיוון ששלטון הגויים הועבר מהארץ הזאת. ומה שנשאר בה ערבים, אין זה מעכב אותנו, "נשאר בה שכנינו הגויים שלא היו שליטים בה ולא בוני-חיים ולא יוצרי-תרבות, אלא המשיכו להיות דיירי חורבותיה ושומרי שממותיה. החומה הגלותית של שלטונות הגויים שהקיפה את ארצנו... הופלה בדבר ד' לביטול שבועתו זאת, על-ידי ההכרזות הפומביות של מלכי ארצות ושרי לאומים על ההודאה בזכותנו האלוהית על ארצנו".

מרן הרב כותב: "מתגלה בכנסת-ישראל צבעה העצמי, הולכים הכוחות ומתפתחים... הולכת האומה ונבנית, מתקנת היא לגאולתה... פורחת היא... קנאת עם מתגדלת... היא

יודעת כבר שיש לה ארץ, שיש לה שפה, ספרות - שיש לה צבא...“ (אורות, המלחמה ז). אלא שיש לנו מאבק עם ממשלת הממונות [המנדטורית] “שלא זכתה לקיום תפקידה, שלא ידעה להתרומם מעל לחשבונותיה הפרטיים המצומצמים... שנידררה מתוך כך מאיגרא רמא לבירא עמיקתא...“, אך אנחנו הולכים ומתקדמים ממדרגה למדרגה בהתקיימות המצווה של “הישיבה והיישוב בנחלת ירושתנו“. “כן נבינו וכן פרצנו ב”ה, ככל אשר התחכמו לענותנו“. הולך ומתגבש קיום מצוותנו הגדולה, “מצוות כיבוש הירושה מתוך היישוב והישיבה, בשתי צורותיה הנאדרות-בקודש: בגבורת ההעפלה של העלייה לארץ ובשכלול הצבא הישראלי לכל גווניו“. קול אלוהים חיים ומלך עולם קורא לנו: נש! המצווה הגדולה הקיימת לדורות, הולכת וחוזרת לדורותינו, בכל מילואה.

לעומת הטוענים על-פי מאמר חז”ל שאין לדחוק את הקץ (כתובות קיא), נהג רבנו לומר בשם הרבי ממודז’ין בעל ‘דברי שאול’: “וכי אין לדחוק את הקץ? לא, לא אנחנו דוחקים, אלא הקץ דוחק אותנו!”. וכן כותב רבנו: “ולא אנחנו דוחקים, אלא בעל-הבית אדון-העולם הוא הדוחק אותנו ואת העולם ואומותיו, והמזרז שלא להיות עצלים, בריבוי המלאכה ובקוצר היום, לעומת רוב השכר“. “כי בא מועד“. “ורדפו מכם חמישה מאה ומאה מכם רבבה, שאינו דומה מרובים העושים את התורה למועטים העושים את התורה“ (ספרא פרשת בחוקותי).

רבנו נוגע כאן בשאלת גיוס בנות וגיוס תלמידי ישיבה. בדבר “מצוות הכיבוש-הירושה“ יש דיונים בין רבותינו על חילוקי מדרגות בחיובה בחלקים שונים באומה, אבל במצב של “עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם“ (רמב”ם, הלכות מלכים ה א), שיש בה צד של הצלת נפשות, המוטל על כל אדם מישראל, “הלא לא יקצא מי שהוא מזרע אברהם יצחק ויעקב - אם רק הוא באיזו מידה יכול להציל - שלא יהיה בכלל חיוב זה“.

לגבי נשים, יש משנה מפורשת ש“במלחמת מצווה הכל יוצאים אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה“ (סוטה מד ב). אמנם הרדב”ז מוציא את הביטוי מפשרות, ומסביר שאין הכוונה למלחמה ממש, אלא עזרה לאנשי המלחמה, אך חז”ל ורבותינו הראשונים סתמו ולא פירושו כן. בייחוד ‘ספר החינוך’ מטיל מלחמת שבעת-עממים על גברים וגם על נשים, ומצוות כיבוש הארץ נמשכת ממנה.

יש להעיר שעמדה זו של רבנו היתה עקרונית, אך בפועל, כאשר בשנים שאחר-כך עלתה השאלה על הפרק, הוא שלל גיוס בנות בגלל היותו מנוגד לצניעות, וראה בשירות הלאומי כאלטרנטיבה מתאימה.

באשר לתלמידי ישיבה, רבנו סקר אחד לאחד את הטיעונים השונים של הרוצים לפטור אותם ממצוות מלחמה על העם והארץ.

- יהושע בן נון ננזף מפני שגרם ביטול תורה ללוחמים (מגילה ג א). תשובה: רש"י פירש שזה קרה בלילה, בזמן שממילא לא לוחמים.
- אברהם אבינו נענש מפני שגייס תלמידי-חכמים (נדרים לב א). תשובה: הצלת לוט לא היתה מלחמת מצווה על-פי גדריה ההלכתיים.
- המלך אסא נענש מפני שעשה אנגריא בתלמידי-חכמים (סוטה י ב). תשובה: המהרש"א בירר שזו לא היתה מלחמת מצווה.
- "תורה מגנא ומצלא" (סוטה כא א), שכאילו מצילה מן האויב, ולכן יש ללמוד תורה ולא להילחם. תשובה: הכוונה היא שהיא מצילה מן היצר הרע ומן החטא, וכן המהרש"א אומר שמצילה מן הייסורים אך לא מן המוות, ולא עוד אלא שכאן אין מדובר בהצלת עצמו אלא בהצלת אחרים.
- עמשא נשלח על-ידי דוד המלך לגייס חיילים, אך כיוון שראה חכמים שפתחו בלימוד לא רצה לבטלם (סנהדרין מט א). תשובה: גם זו לא היתה מלחמת מצווה, אלא מאבק נגד מורד במלכות.
- אלמלי דוד שעסק בתורה לא היה יואב מנצח במלחמה (סנהדרין שם). תשובה: אין הכוונה ללימוד תורה דווקא בזמן מלחמה ובמקום מלחמה, אלא לעסק התורה של דוד בתדירות ובכלליות, והרי דוד עצמו עסק במלחמה כפי הצורך והחיוב.
- סנחריב נפל בפני ישראל מפני שמנו של חזקיהו המלך שהיה דולק בבתי-כנסיות ובבתי-מדרשות (סנהדרין צד ב). תשובה: אכן, בכוח התורה והאמונה הלכו למלחמה ונושעו בה.
- שערי ירושלים שהיו עוסקים בתורה גרמו לרגלינו שיעמדו במלחמה (מכות י א). תשובה: כנ"ל.
- "האלף לך שלמה ומאתים לנוטרים את פריי", כנגד אלף שיוצאים למלחמה ישארו מאתיים העוסקים בתורה (שבועות לה ב). תשובה: המהרש"א אומר שגם זה לא היה במלחמת-מצווה.
- "רבנן לא צריכי נטירותא", תלמידי-חכמים אינם זקוקים לשמירה (בבא בתרא ח א). תשובה: פסק הרדב"ז (תשובות ח"ב סימן תשנ"ב) שאין זה בדבר שיש בו סכנת נפשות.

- גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות (מגילה טז ב). תשובה: הכוונה שחשיבותו האישית של הלומד תורה גדולה מזו של המציל נפשות, אך אינו פטור ללומד תורה מלהציל נפשות. ומלבד זאת, הסבירו המפרשים שזה נאמר רק במי שעוסק בתלמוד תורה דרבים, ללמד ישראל.
- דברי הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל על שבט לוי שלא זכה לחלק בנחלת ארץ-ישראל ובביזתה ואינו עורך מלחמה, מפני שהובדל לעבוד את ד' "ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להיבדל לעמוד לפני ד' לשרתו ולעובדו לדעת את ד' והלך ישר כמו שעשהו האלוהים ופרק מעל צווארו עול החשבונות הרבים אשר ביקשו בני אדם, הרי זה נתקדש קודש קודשים ויהיה ד' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעוה"ז דבר המספיק לו ...". תשובה: אין כאן דברי הלכה, אלא דברי מוסר כלליים, שאינם נוגעים דווקא לישראל אלא ל"כל איש ואיש מכל באי העולם", שלפי התרוממותו הרוחנית מעל הבלי העולם-הזה, תהיה לו סיעתא דשמיא לסיפוק צרכיו.

ג. מצד חיי שעה וחיי עולם גם יחד, כלומר הגדלת קידוש השם הגדול של תחיית האומה בארצה על-ידי הצלתה. חיי שעה של ישראל בארצם שווים בערכם לחיי עולם ומהווים קידוש השם גדול. נצטוונו לקדש את שמו יתברך, "ונקדשתי בתוך בני ישראל" (ויקרא כב לב). הרבה מדרגות וגוונים יש במצווה רוממה זו (עיין יומא פה. רמב"ם, הלכות יסודי התורה פרק ה). כל ישראל מצווים על קידוש השם. יש קידוש השם של יחידים ויש קידוש השם של כללות האומה. אנו מצווים להיות שותפים במעשה ד' הגדול של שיבת עם-ישראל לארצו ולגאולתו בה, ולעשות כל מה שבידינו למען קידוש השם הגדול הזה. אנו מצווים בקידוש השם הכללי של התגברות על אויבינו והצלת אומתנו (לנתיבות ישראל א, עמ' קיח-קכז) [מהדורת מאבני המקום, א, עמ' קנז-קע].

רבנו, שלא היה בקי בענייני כספים, הסתבך כלכלית עקב פרסום החוברת. רק כמה מאות חוברות נמכרו, ורבנו נשאר עם חוב גדול. בשלהי מלחמת-השחרור הוא כתב לרבי יצחק גרשטנקורן, ראש העיר של בני ברק, שהיה בעל אמצעים כספיים, שיעזור לו:

"ב"ה ד' תמוז התש"ח

מע"כ ידי"נ מאז ומעתה, הרה"ג המרומם בתורה ביראה בחסידות במעשים, בעל

זכות הרבים בבניין ארץ חיינו והקמת דבר ד' בתורה, כש"ת מו"ה ר' יצחק גרשטנקורן שליט"א, מייסד עיה"ק בני ברק ונשיאה וראשה,

שלום רב וברכת ד' מעיקו"ת ובקשת סליחה על הטרידי אותו בדבר פרטי-כללי זה.

מלבד כל המצוקה המרובה האופפתנו כאן, ברימום מקומנו, בכלל ובפרט, מתוך כל שעבר ושעובר עלינו בשבועות ובימים הללו - ב"ה יום יום ויעמס לנו ישועתנו - נוספה לי מצוקה נפשית וממשית מיוחדת זו: בהדפסת החוברת הר"פ [הרצופה פה] 'למצוות הארץ', ביזמת ידידים נבונים, ד' ישגבם, הסתבכתי - עם סמך הבטחות או כמעט הבטחות שלא הגיעו לקיום כעת - מחשבון של למעלה מ-50 [53-55] לא"י. סהדי במרומים שלא נתכוונתי בזה לכבודי ולכבוד בית-אבא, אלא לשם עצם פעלם של הדברים, חיובם, אמיתתם וקדושתם. בהכרח שעה זו הנני מגלה מצוקתי כספית-נפשית זו לאחרים [פעם ראשונה - ואקווה בחסדי ד' שזו תהיה האחרונה] - ורק למעכ"ת מתוך יקרת חשיבותו וידידותו הנאמנה, אם גם בזכות אאמו"ר הרב זצ"ל, שדברי הם המשך דבריו, ועם ערכה של בני-ברק בתור התא היסודי לשלטון התורה במדינת ישראל; אם תוכל להסתדר בפועל על ידי מעכ"ת אפשרות לקנות את החוברות, (ולפי הזמנה הנ"ל נדפסו 3000, וכמדומה שכשלוש-מאות נתפזרו), ולמסור להפצה, לצירוף לשרשרת הזזה והקודש של זכות הרבים, הנני מוכן לשלחן לו, עם הישאר מהן כאן מספר מצומצם כפי הסכמת מע"כ ידי"נ. גם עד לסידור זה אם יוכל להודיעני מזה - והיה שכרו כמשיב נפש, במצבנו הזה הנורא של העיר והישיבה והבית. אכן אם אין אפשרות עזרה זו, כמובן יחשבו דברי פנייתי זו למע"כ כאילו לא היו מעולם ...".

בהזדמנות זו ביקש ממנו רבנו למסור את תודתו ל'חזון איש' על תפילתו ודברי עידודו לאנשי ירושלים: "להדר"כ הגה"צ בעל חזון איש שליט"א, ייטיב נא למסור את ברכת תודת עיר-האלוהים כולה על עידוד דבריו אליו, שבוודאי יוסיף להעתיך בעדנו ולגלות את ישר זכותה".

תוך זמן קצר נתקבלה עזרה מר"י גרשטנקורן, וכמובן רבנו שלח לו מכתב תודה ממעמקי לבו, בו צירף דברי "ניחומים ועידוד על מכאוב האסון של פטירת חתנו" (איגרת רבנו, י באלול תש"ח).

"אהבתו של רבנו לצבא ההגנה לישראל ולחיילי צבא הקודש היתה מיוחדת, ועל-כן אהבו תלמידיו בהיותם בצבא לבקר את רבם בעוד מדי הצבא עליהם על-מנת להסב לו נחת רוח. נעימה ומתוקה היתה ברכת רבנו הקדוש לכל תלמידיו טרם יציאתם לצבא. מעשה

שהיה בי, הגעתי אל רבנו ביום גיוסי לצבא בשעת בוקר מוקדמת, והתלמיד ששימש את הרב באותו היום העירו והודיעו כי ישנו תלמיד הישיבה שבא לקבל את ברכתו בטרם גיוסו. רבנו קם בזריזות מופלאה ובשמחה אין קץ, בירך ברכות השחר, שתה במהירות את כוס התה שנהג לשתות כל בוקר לקיים מצוות כבוד אביו שציווה עליו כן, ואז נכנסתי אל החדר. אחזני הרב בהתרגשות מיוחדת עד כי רעד עבר בעצמותי, והוציאני החוצה מחדרו על-מנת שיוכל לנשקני, ובחדרו אי-אפשר שהרי הוא בית-כנסת". נשקו רבו ברכו ואמרו, ואף יצא אל מחוץ לביתו ללוותו ואמר שיש לשים לנגד העיניים את הפסוק שבדברי הימים (ב לו כג) "מי בכם מכל עמו ד' אלהיו עמו ויעל" (הרב יוסף אלנקוה, קנין תורה, ב, עמ' עג-עד). בדרך-כלל, במצבים דומים נהג רבנו לצטט הפסוק (דברי הימים ב לה ג) "עבדו את ד' אלהיכם ואת ישראל עמו".

שו"תים קצרים בעניין גיוס תלמידי ישיבה

ש: האם תלמידי ישיבה חרדים צריכים להתגייס?
 ת: א. צריכים להתגייס, מצוה משולשת בה כולם חייבים: הצלת העם, הצלת הארץ וקידוש השם. ב. אין פטור, אבל יש דחייה עד שיתגדלו בתורה. ג. דבר כזה אי אפשר לכפות עליהם, אלא להתאזר בסבלנות מתוך הבנה הדדית שראשי הישיבה יחנכו אותם לכך.

ש: אבל למה ללכת לצבא אינו ביטול תורה?
 ת: צבא הוא מצוה, לכן אינו ביטול תורה, אלא קיום תורה.

ש: אבל זו מצוה שאפשר לעשות על ידי אחרים, ותלמוד תורה דוחה מצוה כזאת. מועד קטן ט?

ת: חסרים עתה בצה"ל למילוי כל התפקידים 8000 חיילים. אגב, חסרים 1000 משגיחי כשרות, שזה תפקיד מאוד חשוב וקדוש שמתאים לתלמיד ישיבה חרדי.

ש: האם מה שתלמידי ישיבות חייבים להתגייס לצבא, גם נאמר על תלמידי חכמים חשובים?

ת: כן. למשל משה רבנו ויהושע בן נון.

ש: אז למה נענש אברהם אבינו על שעשה אנגריא בתלמידי חכמים אם גם לומדי תורה חייבים בשאלה?

ת: זו לא היתה מלחמת מצוה.

ש: אם רבנן לא צריכי נטירותא, בבא בתרא ח ב, למה יש לגייס לומדי תורה?
 ת: עיין תשובת רדב"ז תשנב המסומנת בפת"ש שיש שלשה חילוקים: א. זה לא נאמר על כל תלמיד חכם. ב. ת"ח שדורש שמירה עליו מגלה בזה שאינו סומך על זכותו. ג. זה נאמר על שמירת ממון ולא על סכנת נפשות.

ש: מדברי הרמב"ם סוף שמיטה ויובל משמע שלומדי תורה פטורים משרות צבא?
 ת: אלו דברי אמונה ומוסר שד' ימציא להם פתרונות ולא שיטיל על אחרים לשמור עליו. אך בהלכות מלכים אין פטור. והוכחה שבה' שמו"י גם אומר שד' ידאג לפרנסתו ובודאי הכוונה שיטיל עליו לפרנסתו, שהרי אוסר זאת בהלכות ת"ת ג י (שו"ת שאילת שלמה א שסח).

[וכן העיד הרב טננבוים, מזכיר ועד הישיבות בישראל, ששמע מפי הגאון הרב איסר זלמן מלצר, שאין כאן שום מקור לפטור תלמידי-חכמים. שם. - רשם מ"צ.]

ש: על פי מה שכתב מרן הרב קוק באגרות ג, מי שתורתו אומנותו לא צריך להתגייס?
ת: שם מדובר על גיוס לצבא גויים.

ש: האם ראוי שיהיה חוק המגדיר מתי תלמיד ישיבה יתגייס?
ת: ודאי שמצוה גדולה להתגייס, אבל אין להכניס צבא בתוך הישיבה, יש לתת לכל תלמיד ללמוד באורח חופשי ולהתגדל בתורה ולהיות תלמיד חכם, והוא יתגייס בזמן שאינו פוגע בהתגדלותו. ועובדה היא שבישיבות הציונות כולם מתגייסים.

ש: באיזה שיעור ממליץ רבנו הרב צבי יהודה להתגייס?
ת: זה אישי ואין לדמות איש לאיש. התייעץ עם ראש ישיבה שלך או ר"מ שלך.

ש: האם 3 שנים צבא זה לכתחילה או דיעבד?
ת: זה לכתחילה, אבל מי שלומד תורה, יש מקום לדחיה לכמה שנים עד שיתגדל בתורה ולקיצור השירות. אמר רבנו הרב צבי יהודה שהמדינה צריכה אנשי משק ואנשי נשק, ולא פחות מזה אנשי אמונה ואנשי רוח, וצריך לעשות חשבונות צודקים.

ש: א"כ למה חרדים לא משרתים בצה"ל?
ת: הם אנשים טובים וצדיקים, אבל בזה הם טועים.

[אפילו הרבי מסטמאר - הגרי"י טייטלבוים - אומר: "אם אתם מכירים בממשלה ונתמכים על ידה - באיזו הצדקה אתם נמנעים מלשרת בצבא"?! (כתב עת "משפחה" - גליון 1085, כט בכסלו תשעג) - רשם מ"צ.]

ש: אם חרדים לא הולכים לצבא, איך הם תורמים למדינה?
ת: בתורה ומצוות, מידות טובות ומעשים טובים. כמובן, אין זה פותר מצבא (עיין לנתיבות ישראל א קיח במאמר למצות הארץ בהערה. שיחות הרב צבי יהודה - צבא וישיבה. שו"ת שאילת שלמה א שסח).

גיוס בני ישיבה

הרב שלמה אבינר שליט"א

א. הקדמה

בנושא גיוס בני ישיבה, ישנה פגישה בין שתי מצוות אדירות העומדות ברומו של עולם:

א. תקומת התורה באומה הישראלית שהיא יסוד קיום האומה.
ב. הצבאיות, שהיא הצלת נפשנו והמשך בניין ארצנו ויישובה. ויש להבחין בין שני עניינים שונים בנושא:

1. האם מי שתורתו אומנתו פטור מהשתתפות במלחמת מצווה? ויתברר בהמשך הדברים שלא כן הדבר, ואין שום יהודי שלא יהיה בכלל חיוב זה.
2. מצד שני, יש לשקול את הצרכים הצבאיים של האומה, לעומת החיוניות הלאומית של הישיבות והעמדת תלמידי-חכמים רבים שיהיו גדולי תורה; וההכרעה תלויה במצב הדברים ויכולה להשתנות מתקופה לתקופה.

ב. ראיות לפטור ודחייתן

עיקר ראיותיהם של הטוענים למען שחרור אישי מוחלט של תלמידי ישיבות, נדחו על-ידי רבנו הרב צבי יהודה הכהן קוק, במאמר 'למצות הארץ' שהופיע באייר תש"ח [היום הגדול, כ"ח באייר, יום עלותנו עם אאמו"ר הרב זצ"ל לארץ-חיי קודשנו - בשנת תסדר ממחרת קריאת התורה - נשיאות-ראש והשראת-השכינה לששים ריבוא יוצאי צבא בישראל וברכת החודש מתנה" - דברים אלה כונסו בלנתיבות ישראל א, עמ' קיח-קכז (הוצאת מאבני המקום קסח- קפג)].

1. בגמרא נאמר שתלמידי-חכמים פטורים מתשלום כסף לשם בניית חומת העיר ושמירתה, כי "רבנן לא צריכי נטירותא" (בבא בתרא ח א) [תלמידי-חכמים אינם צריכים שמירה], "שתורה ומעשים טובים שלהם משמרים אותן" (רבינו גרשום, בבא בתרא ז ב).

ועוד נאמר שם בגמרא: "אני חומה ושדי כמגדלות". 'אני חומה' זו תורה [פירש רבנו גרשום: "זו תורה שמגינה על לומדיה כחומה שמגינה על אנשי העיר"], 'ושדי כמגדלות' אלו תלמידי-חכמים. וכן ברמב"ם (הלכות תלמוד תורה ו י) נאמר: "תלמידי חכמים... ואין גובין מהן לבנין החומה ותיקון השערים ושכר השומרים". ובשו"ת הרדב"ז מבואר שבמקום שיש ספק נפשות אין הדבר כך (ב, ס' תשנב).

2. עוד אמרו חז"ל על המלך אסא, שהיה צדיק ואף-על-פי כן נענש ברגליו (מלכים א טו

כג) מפני שעשה אנגריא [גיוס באונס] בתלמידי-חכמים, כאמור שם: "והמלך אסא השמיע את כל יהודה אין נקי, וישאו את אבני הרמה" (שם כב). ופירוש הביטוי "אין נקי" הוא, שגם תלמידי-חכמים הוא קרא לעבודה זו, שהיתה צריכה לחזק את ערי ארצו במלחמתו עם בעשא (סוטה יא). ושם לא היתה מלחמת מצווה, וכן אמר המהרש"א [הערה: לכן הוא נענש גם על שלקח חתן וכלה כדברי הגמ': "מאי אין נקי? ואפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה"].

והסביר 'הערוך' בערך "אנגריא": מכיוון שאסא לקח חתן מחדרו, אם-כן מכל שכן שלקח תלמידי-חכמים. ועיין ירושלמי (סוטה פ"ח ה"י): "אין נקי: לית רבי בריבי", ולא הזכיר שנענש על זה. ועיין 'קרן אורה' (סופ"ח סוטה) שבמלחמת מצווה חייבים אפילו תלמידי-חכמים.

3. ובגמ' נדרים נאמר (לב א): "מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים? מפני שעשה אנגריא [גיוס באונס] בתלמידי חכמים, שנאמר: 'וירק את חניכיו ילידי ביתו'. ופירש הר"ן: "שהוליכן למלחמה כדכתיב: 'וירק את חניכיו, דהיינו בני-אדם שחנך לתורה". ואף שם לא הייתה מלחמת מצווה כפי הגדרת הלכותיה לנו, וכן לא מלחמת כיבוש הארץ ולא עזרת ישראל מיד צר.

ואפילו אם נדון מצד שאברהם אבינו קיים את כל התורה כולה, מכל מקום הצלת לוט אינה בכלל הציווי של "לא תעמד על דם רעך" (ויקרא יט טז) מצד התורה, אחרי ש"הסיע עצמו מקדמונו של עולם, אמר אי אפשי לא באברם ולא באלוהיו" (בראשית רבה מא ז).

וכן אין ללמוד הלכה מאברהם אבינו בכל עניין: "אנן מאברהם ניקום וניגמר?" (יומא כח ב) ופירש הריטב"א, שזה קיים למסקנה, לעניין מה דאשכחן דפליג אדאורייתא (שם).

4. על הפסוק: "האלף לך שלמה, ומאתים לנטרים את פריו" (שיר השירים ח יב), אמרו חז"ל ששלמה המלך יוכל לקחת אלף חיילים למלחמה, אך ישאיר לעומתם מאתיים הנוטרים את פריו ועוסקים בתורה (שבועות לה ב). ורש"י פירש שם: "לרבנן הניחם ויעסקו בתורה אחד מששה שבהם". אבל גם שם מדובר על מלחמת רשות [מהרש"א - שהוא שם כמו עניין אסא הנ"ל. וכן תוס' שם ד"ה דקטלא].

5. חז"ל אמרו שגם ציווי המלך דוד לא היה יכול לדחות את לימוד התורה של תלמידי-חכמים (סנהדרין מט א). ועל האמור: "ויאמר המלך אל עמשא, הזעק לי את איש יהודה ויחר מן המועד אשר יעדו" (שמואל ב כ ד-ה), וסיבת האיחור היתה: "אשכחינהו דפתיח להו במסכתא" - "שהיו עסוקין במסכת ולא רצה לבטלן" (רש"י, סנהדרין שם). ולמרות שעמשא צווה על-ידי המלך שאין להמרות את פיו כי: "כל איש אשר ימרה את פיו ולא ישמע את דברך לכל אשר תצוונו יומת" (יהושע א יח), אין הדבר אמור לגבי דברי תורה

(סנהדרין מט א). ויואב שהחשיבו למורד במלכות, הרגו בגלל זה, ונתחייב בדין אצל דוד, ושלמה הוציא לפועל את הדין. אם-כן, מתברר שעמשא צדק בכך שלא לקחם למלחמה. אבל גם שם לא היתה מלחמת מצווה כהלכתה [והיו תלמידי-חכמים פטורים, ולכן לא היה על המלך לבטלם מתורה, ואין עמשא מורד במלכות].

6. ונמצאו מי שהזכירו מאמר חז"ל: "גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות" (מגילה טז ב). אבל אין הכוונה כאן שמצוות תלמוד תורה תדחה חובת הצלת נפשות, חס ושלום, אלא שלימוד תורה מקנה יותר חשיבות אישית לעוסק בה. וכמו שהעיר הרי"ף ב'עין יעקב' שאין זה שייך אלא במי שעוסק בתלמוד תורה דרבים, ללמד לישראל.

7. "ויהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עמד לנגדו וחרב שלופה בידו. וילך יהושע אליו ויאמר לו, הלנו אתה אם לצרינו, ויאמר, לא, כי אני שר צבא ד' עתה באתי" (יהושע ה יג-יד). מלאך ד' בא להאשים את יהושע העומד בראש המערכה באמצע מלחמה של מצווה, על שגרם לביטול תורה. ולכן מיד: "וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העם" (שם ח ט), "וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק" (שם ח יג) - מלמד שלן בעומקה של הלכה (מגילה ג ב). אבל רש"י פירש: "ועכשיו - שהוא לילה, היה לכם לעסוק בתורה, שהרי אינכם נלחמים בלילה".

8. בסנהדרין איתא, שאלמלא דוד שעסק בתורה, לא עשה יואב במלחמה (סנהדרין מט א), כלומר, שלא היה יואב מנצח במלחמה כי "זכותו של דוד עומדת לו ליואב במלחמותיו של דוד" (רש"י, סנהדרין שם). והכוונה היא, שהעיסוק בתורה התמידי והכללי של דוד, הועיל למלחמותיו של יואב גם שלא היו מלחמת מצווה; וגם דוד לא נמנע מלעסוק במלחמה כפי הצורך והחיוב.

9. וכן יש שרצו להוכיח שהעיסוק בתורה של המשוחררים מן הצבא, מועיל לניצחון יותר מאשר הלוחמים, מדברי הגמרא: "חובל עולו של סנחריב מפני שמנו של חזקיהו, שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות" (סנהדרין צד ב). וכן מבואר שם שחזקיהו חיזק את עם-ישראל בלימוד תורה וקיומה בהיקף כל האומה. אבל הכוונה היא, שבכוח התורה והאמונה הלכו למלחמה ונושעו. וכן יש להבין: "מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה? - שערי ירושלים שהיו עוסקים בתורה" (מכות י א). [וכן: "כל העוסק בתורה אויביו נופלים לפניו" (בבא קמא יז א). וכן רא"ש (נדרים לב א): "שהוריקן בתורה - זרזן בזכות התורה ובשבילה נצחו במלחמה"].

ג. הסתמכות על דברי הרמב"ם

רבים שהכריעו לפטור, נשענו ותקעו יתדותיהם על דברי הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל

גי יב-ג): "ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו? מפני שהובדל לעבוד את ד', לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים, שנאמר: 'וורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל', לפיכך הובדלו מדרכי העולם, לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן, אלא הם חיל השם שנאמר: 'ברך ד' חילו'. והוא ברוך הוא זוכה להם שנאמר: 'אני חלקך ונחלתך'". "ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ד' לשרתו ולעובדו לדעה את ד' והלך ישר כמו שעשהו האלהים ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם הרי זה נתקדש קודש קודשים ויהיה ד' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללוים. הרי דוד עליו השלום אומר: 'ד' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי'".

אמנם הסתמכות על דברים אלו, על-ידי השוואת עניינם של הלוויים ושל תלמידי-חכמים לשם הסקת מסקנות הלכתיות לגבי שחרור בני ישיבה מחיוב צבא, היא עלבונה של תורת אמת. וכבר העיר על כך רבנו הרב צבי יהודה מספר הערות [לנתיבות ישראל א, עמ' קכה (בהוצאת מאבני המקום קפ)]:

1. אין כאן דברי הלכה אלא דברי מוסר והדרכה רוחנית שבהם הרמב"ם רגיל לסיים את ספריו.

2. הרמב"ם לא קבע דברים אלו בהלכות מלחמות אלא בהלכות שמיטה ויובל.

3. דברים אלה אינם מיוחדים לישראל ולעוסקי תורתו, אלא ל"כל איש ואיש מכל באי העולם".

ואין כאן קביעת חוק, אלא הבטחה לספק צרכיו לכל מי שנדבה רוחו והתרומם מעל ענייני העולם-הזה (כפי שהבין הרב ד"ר פדרבוש בספרו משפטי המלוכה עמ' 194 ועיי"ש הערת רבנו הרב צבי יהודה עמ' 242). וכן העיד הרב טננבוים, מזכיר ועד הישיבות בישראל, ששמע מפי הגאון הרב איסר זלמן מלצר, שאין כאן שום מקור לפטור תלמידי-חכמים (רבנו הרב צבי יהודה).

וברור שכוונת הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל, היא לדברי מוסר והתרוממות ולא לפסיקת הלכה, שהרי הוא אומר שם שלמי שעוסק בתורה, ד' "יזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללוים" (גי יג). והרי ידועה דעתו של הרמב"ם שמי שעוסק בתורה, אסור לו להתפרנס מן הציבור, כפי שפסק בהלכות תלמוד תורה (ג יא-יב) ובפירושו על המשנה באבות "אל תעשה התורה קרדום לחפור בה" (ד ו).

אם-כן, אין כוונת הרמב"ם שהלומד תורה רשאי להיפטר מחובת פרנסתו על חשבון הציבור, אלא הבטחה אלוהית "שהקב"ה יזכה לו להרויח בעולם דבר המספיק לו ולא

שישליך עצמו על הציבור", כפי שפירש הרדב"ז (רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל יג ג).
והוא הדין בעניין חובת הצבא.

ד. הגדרה של מלחמת מצווה

אחרי שנתבאר שמי שתורתו אומנותו אינו פטור ממלחמת מצווה, יש להגדיר את מלחמתנו הנוכחית שהינה מלחמת מצווה משני פנים:

1. מצוות כיבוש הארץ כפי שלמדנו מבית מדרשו של הרמב"ן (בהוספותיו לספר המצוות לרמב"ם מצות עשה ד): "שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן האל יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה... ופרט אותה להם במצוה הזו כולה בגבוליה ומיצריה... שאנו נצטוינו אבל הארץ לא נניח אותה בידם [ז' עממים] ולא ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות". ומלחמת מצווה היא חלק ממצוות יישוב הארץ כדברי הרמב"ן, שכמותו נפסקה ההלכה כדברי ה'פתי תשובה' המאסף לכל מחנות הפוסקים (שו"ע, אה"ע סי' עה ס"ק ו): "כל הפוסקים ראשונים ואחרונים".

2. "עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם" כפי הגדרת הרמב"ם (הלכות מלכים ה א), שהיא מצוות הצלת נפשות בהיקף של כל האומה כולה.

ה. חיוב גיוס תלמידי ישיבות במלחמת השחרור

לכן כתב רבנו הרב צבי יהודה באייר תש"ח לגבי מלחמת השחרור: "במצב מלחמה זה של 'עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם' (הלכות מלכים ה א) שיש בה צד חיוב של הצלת נפשות, המוטל על כל אדם מישראל, והחמור מכל חיובי תורה ודוחה אותם [מלבד השלושה: עבודה זרה, גילוי-עריות ושפיכות-דמים]... הלא לא יימצא מי שהוא מזרע אברהם יצחק ויעקב - אם רק הוא באיזו מדה יכול להציל - שלא יהיה בכלל חיוב זה. ועל המתרפה נאמר (הלכות מלכים ז טו): 'שכל ישראל תלויים בצוארו, וכמו ששפך דמי הכל'" (הלכות מלכים ז טו. לנתיבות ישראל א, עמ' קכה (בהוצאת מאבני המקום קפ)).

אמנם היו מי שרצו לתלות עצמם בדברי מרן הרב קוק על-ידי סילוף דבריו, ופרסמו את הקטע הבא מדברי קודשו:

"והכל סובב והולך על היסוד הגדול הזה, שהצלחת המדינה ונצחון המלחמה עצמה קשורה הרבה בעבודה הרוחנית. על כן תלמידי החכמים העוסקים בתורה הם הם מגינים על הארץ ועוזרים להצלחת הנשק הלאומי, לא פחות וגם יותר מכל החיל הלוחם, ומזה תוצאה בטוחה, שממלכה אידאלית המכרת את הוד הקודש לא תכוף את התלמידים

השוקדים על דלתי התורה, לבטל את תורתם ולעסוק בעבודה גשמית שאינם מסוגלים לה" (אגרות הראיה ג, אגרת תתי עמ' צב). ועל זה הגיב רבנו הרב צבי יהודה ב"הודעה גלויה" למען האמת והתורה:

ב"ה כ"ה ניסן התש"ח

ראיתי כעת שנתפרסם בחוצות ירושלים קטע מתוך מכתב של אאמו"ר הרב זצ"ל, שכאילו הוא מסייע חלילה, להשתמטות ממלוא החיוב של העמידה על נפשנו ועל נפש כל קהל ישראל, והנני מחויב ומודיע בזה, למען אמיתה של תורה, כי המכתב הזה נכתב ממנו בחודש אדר שנת תרע"ז בלונדון [על השתלשלות המאורעות בשנת תרע"ז עיין בספר האישי נגד הזרם לר' שמואל הכהן אבידור עמ' ק ובספר הראי"ה לרב מיימון עמ' קל] להשתדלות לשחרור תלמידי חכמים ממלחמת אנגליה, רוסיה וגרמניה וכו', שלא היה בה שום עניין לחיוב הצלת נפשות בישראל ובארץ-ישראל [ועל כגון זה אמרו חז"ל שאין למדין הלכה מפי מעשה].

ועל השימוש בדברי קטע מכתב קדשו זה, בהעלמת העניין שהוא דן בו ובהסבת דעת הקהל שכאילו יש לדברים הללו איזו שייכות למצבנו עכשיו, יש להצטער שהוא כמו סילוף מן המין הגרוע והמחפיר ביותר... " (להלכות ציבור כרוז א).

ו. גיוס בני ישיבות בזמננו

ברור שהצרכים הבטחוניים עכשיו שונים ממה שהיו במלחמת השחרור, ואם מוטל עלינו לעמוד על משמר ארצנו, גם מוטל עלינו לשמור על תקומת התורה, ולכן יש לשקול חיוניות של כל אחת ואחת משתי מצוות רוממות אלו, לברר ולעשות חשבון אמיתי. צריך לשקול בכנות, האם הרווח שצה"ל יפיק מתוספת כוחות לוחמים, שווה לנזק שייגרם על-ידי זה לישיבות ולבניין התורה.

וכאן ראוי להעיר, "שיחד עם כל ההערכה לישיבות ההסדר שמקדשות שם ד' ברבים בכורכם יחד את הספר ואת הסיף, יודעים אנו מכל מקום עד כמה דרך זו קשה היא לישיבות ולתלמידים גם יחד, ומעולם לא עלה על דעתנו שזו צריכה להיות דרך המלך של כל הישיבות" [החלטת מרכז ישיבות בני עקיבא, שהשקיע מאמצים רבים בהקמת ישיבות ההסדר ובהכוננת תלמידים אליהן - הצופה - ב' אדר ב' תשל"ג]. ואין אפשרות לגדל תלמידי-חכמים גדולים שהאומה זקוקה להם כל-כך בעת תחייתנו, אלא על-ידי שקידה עצומה של שנים רבות רצופות.

ועוד פה המקום להעיר שאין אנו מדברים כאן על המשתמטים, זאת אומרת, אלה שאין תורתם אומנותם, אלא אומנותם התעסקות בדבר אחר, והנם מנצלים מסווה כוזב של

תלמידי ישיבה כדי להשתמט מחיובם. ודאי שאלה אינם אלא שקרנים, מחללי השם ועוברים על חוקי מדינת ישראל, ויש לדאוג לתיקון מצב זה על-ידי בירורים אמיתיים. אבל מה זה שייך לענייננו של חיוב גיוס במסגרת הסדר של אלה ששוקדים על התורה באמת ובתמים?!

ז. בין צבא לישיבה

ולכן בפרשה זו, "הפוסק" העיקרי הוא הרמטכ"ל ושר הביטחון וכל אלה אשר איתם בפיקוד על מערכות ישראל, ד' יאריך ימיהם ויחזק ידיהם בעבודתם בקודש, ואנו יכולים לסמוך עליהם שהם דואגים לצה"ל כראוי, והם שצריכים לקבוע את צורכי הצבא ואת גיוס תלמידי הישיבה באופן שלם או חלקי, מתוך התייעצות הדדית עם ראשי הישיבות. ועד היום הזה שררו ביניהם יחסים מצויינים לגבי סידורי תלמידי ישיבה בצבא. וכמו בכל דבר, כל קיצוניות איננה טובה.

יש כאן שתי מצוות גדולות ואמיתיות, תורה וצבא. שכל תלמידי ישיבה ילכו לצבא, זה ודאי לא טוב, ושארף אחד מהם לא ילך לצבא, גם לא טוב. והמציאות בישיבת מרכז הרב למשל, על-פי הדרכתו של רבנו הרב צבי יהודה, שיש תלמידי ישיבה שמתגייסים, ויש שמתגייסים מאוחר יותר, יש שהולכים להסדר, יש שתקופת שירותם מקוצרת ויש שכל זמנם וכוחם נתונים לתורה. ויש צורך בבירורים נכונים בין הצבא והישיבות, כדי לברר מי מתאים באופן ישר וצודק.

משל למה הדבר דומה, לשחרור חלקי או לדחיית שירות של חלק מן החיילים שמשרתים במסגרת הנח"ל, מפני הכרת החשיבות של חיזוק המסגרות ההתיישבותיות. וכן לשחרור החלקי של חיילים שממלאים תפקידי הדרכה בבני-עקיבא וכדומה, מפני הכרת הערך של הפעילות החינוכית הזאת. וישנן עוד דוגמאות של בעלי מקצועות מסוימים שבהם רציפות הלימודים היא תנאי בל יעבור להצלחתם, שיש צורך לשחררם משירות צבאי. הכלל העולה הוא שכל קיצוניות רעה, ושיש לשקול את כל הצרכים של האומה באופן ישר וצודק.

ח. צבאיות וחברתיות

ישנה אמנם עוד נקודה שהיא צדדית בעיקרה, אבל בכל זאת חשובה מאוד. פעם התקיים סימפוזיון אצל רבנו הרב צבי יהודה על בעיות דת ומדינה, ושם נכח פרופסור שמואל הוגו ברגמן ז"ל והוא אמר: "לדעתי גיוס תלמידי ישיבה חיוני ביותר לא בגלל עצם הצרכים הצבאיים, כי בזה אני סומך על צה"ל שהוא דואג לעצמו, אלא מפני הערך של הפגישה החברתית. כי חיוני מאוד שכל חלקי האומה ייפגשו עם העילית הרוחנית שלה, ואין לך מקום מתאים יותר לזה מאשר הצבא, שכולל בערך חצי עם ישראל. מסוכן

הוא לאומה ולתורה שמפגש זה לא יתקיים". רבנו הרב צבי יהודה שיבח מאוד את דבריו, ואמר שאמנם בע"ה דבר זה גם מתקיים, וכל תלמידי ישיבת מרכז הרב בלי יוצא מן הכלל מגיעים לשורות הצבא, ופגישה זו היא לברכה גדולה לכולם.

ועוד הערה: יש שחוששים לחילול השם שעלול להיגרם על-ידי דחיית השירות של לומדי תורה.

אדרבה, האמת היא שביטול תורה הינו חילול השם, וקידוש השם הוא להרבות תורה ולהגדילה. שמא מדובר על חילול השם לעיני אנשים שאינם שייכים לתורה ומצוות ואינם מבינים את הערך של לימוד תורה? אז יש צורך להתאמץ במיוחד, כדי להסביר להם את הערך שיש לגדל אנשי תורה לעם-ישראל, ושדבר זה נחוץ וחיוני כמו צבא. נכון שהדבר דורש מאמץ ומסירות, אבל אם נהיה בעצמנו חדורים הבנה גדולה של ערך התורה ונחיצות לימודה, גם נוכל להסביר זאת לאחרים. ואם איננו מסוגלים לשכנעם, מה אשם בזה כלל ישראל, ולמה ייפגע בהחלשת בניין התורה!?

סיכום:

האומה נצרכת לאנשי נשק, אבל לא פחות מזה, לאנשי תורה, ויש לערוך בכל תקופה ותקופה בירורים מדויקים לגבי צורכי האומה בכוחות צבאיים ולגבי צורכי האומה בכוחות לימודיים, ועל-פי זה להכריע.

אין לנו נוסחה כוללת ומוכנה מראש, ויש לשקול לגבי כל תלמיד ותלמיד בהתאם לתפיסת המקום שלו בלימוד, ובכל תקופה ותקופה לפי צורך השעה והזמן.

וכל זה אינו אלא בירור הלכתי עיוני. אבל ברור ופשוט שבעבור פסיקת ההלכה לגבי בעיות כמו זו שיש להם אופי כלל-ישראלי, יש לשאול את "השופט אשר יהיה בימים ההם" (דברים יז ט), זאת אומרת, הרבנות הראשית לישראל.

אולם יש להצטער בוודאי על המתרחש, שבחלק מהישיבות יש חסרון אמונה בריבוננו-של-עולם, שגורר אחריו זלזול בחשיבות הצבא הישראלי שהוא מתוך כוחו של ד' אלוהינו, אלוהי צבאות ישראל, "שלא נקרא צבאות אלא על שם ישראל" (שבועות לה ב).

גיוס תלמידי ישיבות

הרב שלמה אבינר שליט"א

שאלה: האם צריך לחוקק חוק המכריח תלמידי ישיבה חרדים ללכת לצבא?
תשובה: הנושא מתחלק לשלושה חלקים ככל דבר בצה"ל:

א. חובת גיוס

- כל אחד חייב ללכת לצבא. דבר שבעצמו מתחלק לשלושה חלקים כנ"ל, כמבואר במאמר "למצוות הארץ" שכתב רבינו הרב צבי יהודה בפרוץ מלחמת השחרור [לנתיבות ישראל א קיח (הוצאת מאבני המקום קס"ח)]:
הצלת כלל ישראל: "אל תעמוד על דם רעך", קל וחומר על דם כל בית ישראל. פיקוח נפש זו מצוה ענקית שדוחה כמעט את כל התורה כולה (מלבד איסורים חמורים במיוחד).
 - הצלת ארץ ישראל: מצות כיבוש הארץ ושמירתה. זו אחת המצוות היחידות שאנו נכנסים לכתחילה למצב של מסירות נפש ממש כדי לקיימה.
 - מצות קידוש השם: כאשר עם ישראל מסכן, מוכה, רדוף, שבור ורצוף - זהו חילול השם. כאשר יש לנו צבא, ואנו משיבים מלחמה שעה ומכים שוק על ירך - זהו קידוש השם! זהו קידוש השם הגדול של כלל ישראל המוזכר על ידי יחזקאל הנביא (לז). כמו שאמר הרב יצחק ניסנבוים שהיה ממנהיגי המזרחי: מהו קידוש השם לו אנו מצפים? שלא יהיה כתוב על מצבה של יהודי שהוא נרצח על קידוש השם, אלא שהוא חי בקידוש השם.
- (ועיין כל הדיון על גיוס תלמידי ישיבה לצבא בלנתיבות ישראל שם בהערה. שיחות הרב צבי יהודה "צבא וישיבה". שו"ת שאילת שלמה א, שסח).

ב. דחיית שירות

אמנם אין פטור לשירות בצה"ל, אבל אפשר לדחות אותו. לא כתוב בתורה באיזה גיל צריך להתגייס. אמנם כתוב "מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא בישראל", אבל זה לגבי מלחמה. אנו מדברים על שירות צבאי שגורתי, לכן אפשר יותר מאוחר. גם לא כתוב בתורה כמה זמן צריך ללכת לשירות סדיר, כי אז לא היה שירות צבאי בכלל, אלא אם הייתה מלחמה - באו, נגמרה המלחמה - הלכו. וכן מי שלומד תורה צריך לאפשר לו להתגדל בתורה כדי שיצא תלמיד חכם. אם עושים הפסקות, זה מפריע ללימוד. צריך ללמוד ברצף מגיל שמונה עשרה, כל אחד כעניינו. זה דבר אישי. צריך לתת לאדם להתגדל בתורה,

כדברי רבנו הרב צבי יהודה, שכמו שחשוב שיהיו במדינה אנשי משק ואנשי נשק, לא פחות חשוב שיהיו אנשי אמונה ואנשי רוח. לא יעלה על הדעת שכולם יהיו אנשי משק ואנשי נשק, וגם לא יעלה על הדעת שכולם יהיו אנשי אמונה ואנשי רוח. צריך לעשות חשבון כמה ומתי ומה, כי זו אחריות לאומית שיהיו גם כאלה וגם כאלה. אנחנו לא דנים כאן כמה זמן ובאיזה גיל צריך ללכת. אלו כבר חשבונות אישיים שבונים בין ראשי הישיבות לצבא, מתוך אמון הדדי.

ג. אי אפשר לגייס בכח

כולם צריכים ללכת לצבא, אבל יחד עם זה צריך קצת שכל וקצת דעת. אי אפשר לכפות. אמר רבינו הרב צבי יהודה בשיחות על צבא וישיבה (עמ' 25-32) שאי אפשר לגייס אותם בכוח. דברים כאלה לא עושים בכוח. צריך סבלנות. צריך לחכות שזה יבוא מצד ראשי הישיבות שיתקדמו ויבינו ויכירו את גודל המצווה שיש בזה. אי אפשר כפיה דתית, אנטי דתית או לאומית בתחום הזה. זה לא ילך. הוא לא מסביר למה, אבל זה מובן מאליו. אפשר לשאול כל איש צבא, והוא בעצמו יאשר שאין לו מה לעשות בחיילים חסרי מוטיבציה. הם אינם מביאים תועלת אלא מכבידים על כל המערכת. כבר אמר רמטכ"ל אחד שהוא מעדיף צבא קטן וחכם. הרצון חשוב מאוד. התורה קובעת תפקיד מיוחד של כהן משוח מלחמה, לעורר את רוח הלוחמים מתוך אמונה בד'. גם בימינו יש להקדיש הרבה מאמצים וחינוך לרום את ערכו של השירות הצבאי, גם אצל תלמידי ישיבה וגם באומה כולה, ללמד שהצבא הזה קודש הוא. צריך להתאזר בסבלנות. יש נח"ל חרדי קצת, יש שח"ר קצת. לאט לאט, בסבלנות, זה יסתדר. אי אפשר דבר כזה בכוח.

כאשר שירתתי בצבא בשירות סדיר, וכן במילואים, פגשתי הרבה תלמידי ישיבות חרדיות. הם לא מרדו ברבותיהם, אלא הם היו בחורים צדיקים ויראי שמים שהחליטו לצמצם לימודיהם בישיבה ולהתחיל לעבוד, ועקב זה החליטו שהגיע זמנם לשרת בצה"ל. למשל, בשנת תשי"ז-תשי"ח, חמישים ושישה בחורים חרדים חסידי ויז'ניץ התגייסו לצה"ל במסגרת הנח"ל בעמי-עוז מול עזה, ועבדו שם בחקלאות ובליטוש יהלומים, כאשר ראש הקבוצה היה רב, גיסו של האדמו"ר הקודם מויז'ניץ, נשיא מועצת גדולי ישראל, שקיבל ברכה מהאדמו"ר מויז'ניץ דאז, בעל אמרי חיים, אביו של האדמו"ר הקודם. יש להדגיש שבמהלכם זה לא היתה שום בעיטה בחינוך שקיבלו. כולם נשאר חרדים. יתר על כן, האדמו"ר מויז'ניץ של חיפה בעצמו התגייס למלחמת השחרור, וראש ישיבת ויז'ניץ של חיפה המשיך גם אחרי המלחמה לשרת בצה"ל. האמרי חיים היה נוהג ללכת לצפות באימוני חיל האוויר לפני מלחמת ששת הימים.

נתאזר בסבלנות, נראה אורה של תורה ונזכה שגם תלמידי ישיבות חרדיות יתגייסו לצבא, אחרי שיתגדלו להיות תלמידי חכמים, ובכך יביאו ברכה לעצמם ולכלל ישראל.

בין תקנת יהושע בן גמלא לגיוס בחורי הישיבות

הרב רפאל שנור

המוסד החינוכי הבסיסי לתינוקות של בית רבן הלא הוא ה'תלמוד תורה'. למוסד זה נכנסים ילדים בגיל שש ומתחילים בלימוד התורה בצורה שיטתית. חז"ל מספרים שעברו כמה שלבים עד שהגיעו למבנה הזה של המוסד, ומוסיפים שהאיש שלזכותו נזקפת היוזמה הוא יהושע בן גמלא: 'ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל' (ב"ב כא.).

והנה, יהושע בן גמלא היה כהן גדול בימי בית שני (יבמות סא.), ואם כן קשה לומר שעד לימיו לא למדו ילדי ישראל במוסדות חינוך? בפרט אם לוקחים בחשבון שמצוות תלמוד תורה לבנו היא מצוה מפורשת בתורה - 'ושננתם לבניך' - א"כ לא סביר שעד יהושע בן גמלא לא חשבו על מוסד שיעסוק בקיום מצוה זו?

אדרבה, מצאנו כמה מדרשים שמסופר בהם על בתי ספר¹ - למשל על יעקב ועשו מספרים חז"ל (ב"ר סג,י): 'ויגדלו הנערים... כל י"ג שנה שניהם הולכים לבית הספר ושניהם באים מבית הספר, לאחר י"ג שנה זה היה הולך לבתי מדרשות וזה היה הולך לבתי עבודת כוכבים'.

כמו"כ לגבי פנינה וחנה מובא במדרש (ילק"ש ש"א עז): 'היתה פנינה משכמת ואומרת לחנה אין את עומדת ומרחצת פניהם של בניך כדי שילכו לבית הספר? ובשש שעות היתה אומרת לה חנה אין את עומדת ומקבלת בניך שבאו מבית הספר?'

וכן גם בימי מרדכי בשושן הבירה מסופר במדרש (אסתר רבה ז,יג) שהיו בתי ספר: '... וראה מרדכי שלשה תינוקות שהיו באים מבית הספר ורץ מרדכי אחריהם... שאל לאחד מהם פסוק לי פסוקיך וכו'.

א"כ עולה השאלה מה חידש יהושע בן גמלא, אם עצם המוסד של בית ספר כבר היה קיים בישראל מקדמא דנא?

השלבים בתקנה

בסוגיה בבבא בתרא (כא.) מספרת הגמרא שקדמו שלושה שלבים לתקנה של יהושע בן גמלא:

1 'בית ספר' הוא המוסד שבו לומדים מקרא, לעומת 'בית תלמוד' שבו לומדים משנה (ע"פ ירושלמי מגילה ג,א) ומקרא לומדים בגיל 5 כמו ששינינו (אבות ה,כא) 'בן חמש שנים למקרא'.

שלב א': 'בתחלה, מי שיש לו אב - מלמדו תורה, מי שאין לו אב - לא היה למד תורה, מאי דרוש (דברים יא) ולמדתם אותם - ולמדתם אֲתָם'.

שלב ב': 'התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים, מאי דרוש (ישעיהו ב) "כי מציון תצא תורה".'

ועדיין מי שיש לו אב - היה מעלו ומלמדו, מי שאין לו אב - לא היה עולה ולמד'.
שלב ג': 'התקינו שיהו מושיבין בכל פלך ופלך; ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז, ומי שהיה רבו כועס עליו - מבעיט בו ויצא'.

שלב ד': 'עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן, שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע'.

מהשלבים שקדמו לתקנת יהושע בן גמלא ניתן לראות שאת עיקר המהפכה כבר עשו לפניו, כי עצם הרעיון להקים בתי ספר יישמו כבר בשלב ב' בירושלים ובשלב ג' אף בכל פלך ופלך.

כל מה שחידש יהושע בן גמלא הוא בסה"כ במישור הכמותי - הן בהקמת תלמודי תורה בכל עיר והן בהפחתת גיל הנכנסים.

א"כ נשאלת השאלה מדוע רק עליו אמרו חז"ל 'שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל?' ובכלל, כל השלבים הללו מעוררים השתאות, הרי אין צורך לתאר את מעלתה וערכה של מצוות תלמוד תורה שכל ספרי הנביאים והחכמים מלאים בה, וכיצד יעלה על דעתם של רבים בישראל שמי שאין לו אב או שאינו מתגורר בירושלים פטור מהמצוה?

בפרט קשה על השלב הראשון שדרשו 'ולמדתם אותם - ולמדתם אֲתָם', שבירושלמי (קידושין א,ז) דרשו מאותו פסוק בדיוק הפוך: 'מנין שאם לא עשה לו אביו שהוא חייב לעשות לעצמו תלמוד לומר... ולמדתם אֲתָם' - הרי מפורש שהתורה לא התכוונה באמת שהמצוה תהיה רק על האב, וא"כ כיצד יתכן שציבור שלם² טעו בטעות כ"כ בסיסית ודרשו פסוק בדיוק הפוך ממה שרצתה התורה להורות?

מהו לימוד תורה

נראה שלדרשה של הדור הראשון שרק מי שיש לו אב היה מלמדו תורה, יש הגיון רב. כי הנה עניינו של לימוד תורה רחוק הוא כרחוק מזרח ממערב מכל לימוד של חכמה אחרת. לא רק מצד הכמות, כפי שכבר העיד הכתוב (איוב יא, ט) 'אֲרַכָּה מֵאָרְץ מִדְּהַר וְרַחֲבָה מְנִי יָם' ופירושו חז"ל (עירובין כא.) 'נמצא כל העולם כולו אחד משלשת אלפים ומאתים

2 בגמרא לא כתוב כמה טעו בטעות זו, אך ממה שהיא מתארת זאת כשלב בפני עצמו, ברור שלא היה מדובר בהווה-אמינא של חכם אחד וגם ברור שזו לא היתה טעות שנמשכה זמן קצר בלבד.

בתורה, אלא בעיקר מצד האיכות והמהות – שכן בעוד יתר החכמות באות להשכיל את האדם ולהוסיף בו ידע, הרי שהתורה עניינה חיבור ומפגש עם האינסוף.

וכך תיאר זאת בקצרה הגר"מ חרל"פ (מי מרום אבות א,א): 'שבכל חכמה הקבלה היא אמצעי להתחכמות, ובתורה ההתחכמות היא אמצעי לקבלה'.

ובעין איה (שבת ח"א, א, סח) כתב הרב: 'יש הבדל בין לימוד התורה שהיא עיקרית ליתר הלימודים שהם ג"כ נצרכים. כי כל הלימודים המעשיים שנועדים כל דבר לשימוש הראוי לו יש להם ערך לפי הצטרכותם, וההפרזה על המדה בדייקנות יתירה אינה משובחת. אמנם דברי תורה הם מוסיפים מעלה להוגה בהם לא לפי ערך שימושם כ"א מצד מציאותם. בן, מצד ש"תורת אלהיו בלבן'.³

כיוון שזה עניינו של לימוד התורה, מובנת ההוה-אמינא של הדור הראשון שחשב שרק מי שיש לו אב מלמדו תורה. כיוון שהתורה איננה חומר לימודי כי אם מפגש עם אלוקים חיים כדוגמת מה שראינו בהר סיני, והרי מפגש זה אפשרי רק בזכות הנשמה הכללית הישראלית שטבועה בנו – 'אשר בחר בנו מכל העמים' ומתוך כך 'ונתן לנו את תורתו' – ממילא רק אב שקיבל מאביו ואביו מאביו וכו' עד הר סיני – רק הוא מסוגל להעביר את התוכן האלוקי הזה לדור הבא, וכמו שהעיד הכתוב שהתורה היא ירושה – 'תורה צוה לנו משה מורשה קהילת יעקב'. לכן היתה הוה אמינא לדרוש בפסוק שבדוקא הקפידה התורה שאב ילמד את בנו תורה, דוקא האב ולא אחר כי קבלת התורה תלויה בקשר הגנטי התורשתי.⁴

בהמשך לזה, גם מובנת ההוה-אמינא של הדור השני שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות רק בירושלים. כך מסביר שם התוספות את התפיסה שלהם:

'לפי שהיה רואה קדושה גדולה וכהנים עוסקים בעבודה היה מכוון לבו יותר ליראת שמים'

3 וע"ע בהרחבה בתפארת ישראל למהר"ל (פרקים י-טז) שמרחיב ביסוד זה של ההבדל בין התורה ליתר החכמות, ובונה קומה ע"ג קומה עד שמגיע לשיא ההבדל ביניהן שלמעשה התורה כלל איננה חכמה שהאדם לומד בעצמו כמו יתר החכמות אלא רבש"ע הוא זה שמלמד אותו את התורה ולכן היא מכונה 'מתנה' (עי' נדרים לח.), וכך כותב שם המהר"ל (בפ' טז):
'...אבל התורה – השם יתברך הוא המוציא שכל האדם אל הפעל, ואין זה לאדם מעצמו. לכך יש לו לברך 'ברוך המלמד תורה לעמו ישראל', וזה כנגד שהשם יתברך מוציא שכל האדם אל הפעל, ומלמד תורה לעמו ישראל. וכך מוכח לשון 'המלמד', דמשמע לשון הוה. ודבר זה כי עתה מלמד תורה לעמו, ומוציא שכל האדם אל הפעל'.

4 ואם תאמר, לפי בעלי סברא זו, מה יעלה בגורלם של אלו שאין להם אב?
'ל שאמנם קבוצה זו תהיה נפסדת אך יש לזכור שסו"ס לרוב הבנים יש אבות ואם נקח בחשבון שבעבר כל האבות היו יראים ושלמים ואף היו בעלי יכולת ללמד את בניהם תורה – הרי שרק אחוז קטן שהיו באמת יתומים או שאביהם לא היה מסוגל בכלל ללמדם תורה, רק אלו היו נפסדים, וקבוצה זו ודאי היתה בגדר אנוסים שהתורה פטרתם.

וללמוד תורה, כדדרשין בספרי למען תלמד ליראה וגו' גדול מעשר שני שמביא לידי תלמוד לפי שהיה עומד בירושלים עד שיאכל מעשר שני שלו והיה רואה שכולם עוסקים במלאכת שמים ובעבודה היה גם הוא מכוון ליראת שמים ועוסק בתורה'.

כלומר, אם אין דמות של אב שיכול להעביר ממש את המפגש עם האלוקי כפי שהוא חווה, לכל הפחות הדבר יוכל להתרחש מכח המקום שבו שורה השכינה, בירושלים.

ואכן, משמע מהגמרא שמבחינת איכות התוצאה נוסחה זו הוכיחה את עצמה. כל מי שלמד תורה בירושלים זכה לכוון לאמיתתה ולהגיע למפגש האמיתי עם התוכן האלוקי שבה. הבעיה היתה רק אחת: 'מי שאין לו אב - לא היה עולה ולמד' - שכן בלי אבא שדואג לכל מחסורו, הן לא יכול להשאר לבדו בעיר הגדולה.

ואם תאמר, מה הועילו בתקנתם והרי מי שיש לו אב ממילא לא היה צריך להגיע לירושלים כי אביו היה מלמדו?

תשובה, בשלב ב' היתה התקנה ללא אפליה ועל כולם תקנו שילמדו בירושלים, גם מי שיש לו אב: 'מי שיש לו אב - היה מעלו ומלמדו'.

ואם תאמר, ולמי הועילה תקנה זו והרי בלאו הכי מי שהיה לו אב היה מלמדו תורה? יש לומר שהתקנה הועילה לכל ילדי ירושלים שהיו ללא אב, שמזה שאמרו ש'מי שאין לו אב - לא היה עולה ולמד' משמע שהיתומים הירושלמים לא היו בכללם.

מי חייב ללמד תורה

כפי שהבאנו למעלה, מה שדרשו מהפס' 'ולמדתם אתם' שרק האב חייב ללמד את בנו תורה, לא נראה נכון לפי הירושלמי בקידושין. אולם, לא זו בלבד שצדקו אנשי אותו הדור ביחס למהותה של התורה, אלא שגם ביחס לאופן הוראתה מצאנו לתפיסה שלהם רשמים בדברי חז"ל עד להלכה למעשה.

בהלכות תלמוד תורה (א,א) פותח הרמב"ם בחיוב הכללי של מצוות תלמוד תורה: '...אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם'. מבואר שהחיוב הבסיסי ביותר של תלמוד תורה הוא בהוראת האב את בנו.

אמנם, בהלכה ב' מדבר הרמב"ם גם על הוראה למי שאינו בנו:

'...ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אע"פ שאינם בניו, שנאמר ושננתם לבניך מפי השמועה למדו בניך אלו תלמידיך שהתלמידים קרויין בנים שנאמר ויצאו בני הנביאים (מ"ב ב,ג)'.¹

מקור דברי הרמב"ם הוא מהספרי (בפ' ואתחנן פל"ד), ואולם מדויק שהחיוב הוא ללמד את מי שמכונה תלמידו, והרי לא כל אחד עונה לתואר זה.

תלמיד הוא מי שקיים את מאמרם 'עשה לך רב' ונבנה ע"י רבו. והדבר רמוז בסיפא:

‘שהתלמידים קרויין בנים שנאמר ויצאו בני הנביאים’ – הרי מבוואר שהחיוב ללמד תורה עיקרו כלפי הבנים, אלא פעמים שגם מי שאינו בנו נחשב כבנו והיינו אם הוא תלמיד שיצק מים על ידו כפי שהיה שם אצל בני הנביאים עם אלישע.

אמנם מה שמצאנו בירושלמי הנ”ל ‘מנין שאם לא עשה לו אביו שהוא חייב לעשות לעצמו תלמוד לומר... ולמדתם אתם’ – זו באמת דרגה נוספת, שגם אותה הרמב”ם מזכיר שם בהלכות תלמוד תורה אך במקום השלישי – אחרי לימוד לבנו ולתלמידו, וכך הוא כותב בהלכה ג’: ‘מי שלא למדו אביו חייב ללמד את עצמו כשיכיר שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם’.

נמצא שהרבה מן האמת היתה בתפיסה של הדורות הראשונים שרק מי שיש לו אב מלמדו תורה ורק למי שבירושלים מושיבים מלמד. ואולי ניתן לומר שאלמלי ירדת הדורות לא היינו נזקקים לשלבים הבאים של התקנה, והיינו נשארים עם תורה נשגבה ומקורית שהיתה עוברת בדייקנות מדור לדור...

תקנתו של יהושע בן גמלא

מכאן אנו מגיעים לשלב השלישי של התקנה: ‘שיהו מושיבין בכל פלך ופלך ומכניסין אותן כבן ט”ז כבן י”ז’. כלומר הוקמו מוסדות אזוריים מחוזיים, ומה שהיו מכניסים אותם רק מגיל 16 – מבאר המהר”ם (בב”ב שם) שהוא ‘מחמת שהיה הדרך רב ורחוק, לא מכניסין אותו עד שהיה בן ט”ז או יותר’. והיינו שמצד האמת היה ראוי שיכנסו לשם קודם, אך מחמת הדרך והסכנה אי אפשר היה לשלוח אותם פחות מגיל זה.

מה היתה הבעיה בשלב זה? אמרה הגמרא: ‘מי שהיה רבו כועס עליו – מבעיט בו ויצא’. מדויק שזו הבעיה היחידה. ערב תקנתו של יהושע בן גמלא לא היתה בעיה במספר לומדי התורה, והיינו שגם קודם תקנת יהושע בן גמלא וגם אחריה היה מגיע אותו מספר של תלמידים ל’ישיבות הגבוהות’ בגיל 16-17.

הבעיה היחידה שבגללה נדרשנו לתקנת יהושע בן גמלא היתה בעיית אותם שרבים כועס עליהם וכתוצאה מכך בועטים ויוצאים. ומבאר המהר”ם (שם) שהדבר נבע מכך שהיו גדולים וממילא לא היו מצייתים לרבים: ‘והואיל והיה גדול לא היה ציית לרבו ומיד שהיה רבו כועס עליו היה מבעט ברבו ויוצא’.

כנגד תופעה זו בא יהושע בן גמלא לפעול ע”י התקנה ‘שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע’. תרומתו של יהושע בן גמלא לבנין התורה בישראל מסתכמת בהקדמת גיל הכניסה למוסד הלימודי. מכח זה הובטח שלא יבעטו ברבים כשיגדלו כיוון שחינוך מגיל צעיר פועל שמראש תצמח הנטיעה הרכה בצורה ישרה, לעומת חינוך בגיל מבוגר שהוא כמו נטיעה שכבר צמחה כשהיא עקומה, ויותר לא ניתן ליישר אותה.

וכנגד ההוה-אמינא למעט בערכה של התרומה של יהושע בן גמלא, באו חז"ל ואמרו 'שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל'. אם לא התיקון הקל הזה שהכניס יהושע בן גמלא למערכת החינוך, היתה תורה משתכחת מישראל ח"ו. וכל כך למה? מפני שתלמיד שמבעט כשרבו כועס עליו מוכיח שהוא באמת לא תלמיד כי חסרה לו מידת ההכנעה והענוה.

יסוד היסודות של לימוד התורה היא ההכנעה של התלמיד לפני רבו ונכונותו לשאת עליו 'עול תורה' ולקבל ללא עוררין כל מה שרבו מלמד אותו. וכך תמצת זאת המאירי (ברכות סג): 'וכשישב לפני רבו אל ירגיל עצמו להקשות ולהשיב עד שידע בעצמו שכבר הבין בדבר עד תכליתו, דרך צחות אמרו 'הסכת ושמע ישראל - הס ואח"כ כתת', ואם רבו כועס עליו יהא שותק לו ומכבדו ומתוך כך יזכה ללמוד' וכו'.

וכך מצאנו שאפילו גדולי ישראל נקראו 'תלמידי חכמים' - בכולם יש בחינה של תלמיד המקבל את דברי רבו, והמידה הבסיסית שהתורה נקנית בה היא הענוה (אבות ו,ה - ע"ש בפרק קנין תורה לרצי"ה). וכבר פתחו חכמים את מסכת אבות בהכרזה: 'משה קיבל תורה מסיני' - לאמור - כל התורה הענקית של משה רבנו ע"ה כולה קבלה, והקבלה וההכנעה היא התנאי לזכות בה.

מכאן מובן מדוע שבחו כ"כ את תקנתו של יהושע בן גמלא, כי באמת תלמיד שלא מתחיל את לימודיו הקבועים בגיל צעיר בו נוצרת בקרבו הכנעה, סופו שלא יהיה תלמיד כלל וממילא תשתכח תורה מישראל חלילה.

כיצד פעל יהושע בן גמלא

כאמור, עיקר פעלו של יהושע בן גמלא היתה להכניס את הילדים למוסד כבר בגיל צעיר. וכיצד עשה זאת? מסביר המהר"ם (שם) שיהושע בן גמלא זיהה שהבעיה היא בסה"כ בטיחותית והיא ניתנת לפתרון באמצעי כלכלי.

עד לתקנה של יהושע בן גמלא היו מלמדים בכל מחוז, ומהגמרא משמע שלא היתה מניעה שמלמדים אלו ילמדו גם ילדים רכים יותר. הסיבה היחידה שהם לא עשו זאת היתה שההורים לא שלחו אותם מחמת הסכנה. לילד קטן זו סכנה לנדוד למרחוק.

זו גם אחת המסקנות שמסיק רבא בעקבות תקנת יהושע בן גמלא:

אמר רבא: מתקנת יהושע בן גמלא ואילך לא מוליכים תינוק מעיר לעיר, אבל מבית כנסת לבית כנסת - מוליכים, ואם מפסיק נהר ביניהם - לא מוליכים, ואם יש גשר - מוליכים, ואם הגשר הוא צר ולא בטיחותי - לא מוליכים (תרגום מארמית, בב"ב שם).

הרי למדנו כמה נושא ה**בטיחות** הוא קריטי בבנין התורה של הילד.

לכאורה הפתרון של יהושע בן גמלא להנגיש את המוסד הלימודי ולהקימו בכל עיר ועיר איננו גאוני ולא מסתבר שאף אחד לא חשב עליו עד אז. ואם כן מדוע לא יזמו אותו לפנינו?

התשובה היא שפתרון פשוט ככל שיהיה אם הוא עולה הרבה כסף, הוא לא בהכרח מעשי. הושבת מלמד בכל עיר ועיר מייצרת סעיף חדש בהוצאה של כל אחד ואחד, ועד ליהושע בן גמלא לאף אחד לא היה את הכח וההשפעה לחדש זאת.

הפתרון של יהושע בן גמלא היה בסה"כ פתרון כלכלי - אך המיוחד בו היה שהפתרון לא נשאר על הנייר כרעיון אלא יהושע בן גמלא הצליח לממש אותו ולהפוך אותו לתקנה מחייבת בכל ישראל.

מדברי הראשונים⁵ ניתן לראות עד כמה הצליח הפתרון של יהושע בן גמלא, שכן העמדת מלמדים בכל עיר ועיר לא נועדה רק עבור אלו שאין להם אב כפי שאולי ניתן היה לחשוב לאור השלבים הראשונים של התקנה, אלא מבואר בדבריהם שבעקבות התקנה התחילו גם אבות שיכלו ללמד בעצמם, לשלוח את בניהם למלמד המקומי. בכך הם יצרו חבורה של לומדי תורה צעירים וזה עצמו דבר מבורך מאד - שחבורה של תינוקות של בית רבן הוגה בצוותא בתורה.

לדמותו של יהושע בן גמלא

הראשונים עמדו על דמותו של יהושע בן גמלא לאור סתירה לכאורה בין הגמרא בבבא בתרא שמשבחת אותו מאד, לעומת הגמרא ביבמות שם משמע אחרת. כך מובא במשנה ביבמות (סא.): 'מעשה ביהושע בן גמלא שקדש את מרתא בת ביתוס, ומנהו המלך להיות כהן גדול וכנסה'.

ואומרת הגמרא: 'מעשה ביהושע וכו'. מנהו אין, נתמנה לא;

אמר רב יוסף: קטיר קחזינא הכא, דאמר רב אסי: תרקבא דדינרי עיילה ליה מרתא בת ביתוס לינאי מלכא, עד דמוקי ליה ליהושע בן גמלא בכהני רברבי'.

ופרש"י: 'קטיר קחזינא הכא - קשר של רשעים אני רואה כאן שלא היה ראוי לכך אלא שנתן ממון ומינהו'.

וא"כ צריך ביאור כיצד מתיישבות שתי הסוגיות?

אמנם בתוספות (בב"ב שם) תרצו שבאמת צדיק גמור היה:

'...וצדיק גמור היה כדאשכחן הכא, והא דקאמר התם (שם) קטיר קא חזינא הכא, לפי שהיו אחרים חשובים ממנו, וכן כתב התוספות ראש שם ביבמות): 'ויש לומר שאעפ"י

5 כ"כ המאירי (בב"ב שם) וכ"כ ר' יצחק קרקושא (בשיטת הקדמונים שם בב"ב) וז"ל: 'רב שמואל בר שילת. מלמד תינוקות היה: עד בר שית לא תקבל. ואף על גב דאמרין בן חמש למקרא, ה"ק בן חמש שלימים, שנכנס לשש. והכא נמי מתחלת שש קאמר. א"נ מצי למימר דה"ק בר שית קבל בציר לא תקבל להכניסו לתוך חדר. מבן חמש היה אביו מלמדו בפני עצמו, ואח"כ מביא התינוק לפני מלמדי תינוקות'

שצדיק היה, היו גדולים ממנו שהיו ראויים יותר לכהונה גדולה' – והיינו שביחס לתפקיד של כהן גדול הוא לא היה מספיק ראוי אך ודאי שהיה צדיק גמור.

למדנו שיהושע בן גמלא לא היה ראוי להיות כהן גדול, ואף משמע מרש"י שעשה שימוש שלא כהוגן בכסף ע"מ לזכות במשרה הזו. אעפ"כ הוא היה צדיק גמור. הדמות המצטיירת מכאן היא של יהודי פיקח עם יכולת ניהול נבונה שמסוגל לזהות נכון שורשה של בעיה ולטפל בה ביעילות מכח מעמדו והשפעתו. עד לדורו של יהושע בן גמלא מאד יכול להיות שאחרים חשבו על הפתרון הכה פשוט הזה להושיב מלמד בכל עיר ועיר, אך עד ליהושע בן גמלא לא היה מי שיבצע אותו. ורק סגולותיו המיוחדות של האיש יחד עם דאגתו העמוקה לחינוך ילדי ישראל הם שאפשרו לו להוציא את הפתרון אל הפועל.

בשולי הדברים

מתקנתו של יהושע בן גמלא למדנו שיעור גדול במאמרם (אבות ג,ז) 'אם אין קמח אין תורה'. נכון שהתורה קדמה לעולם ונכון שהתורה היא גבוה מעל גבוה לכל דבר חומרי, אך בהופעה שלה כאן בעולם ובהגדלתה בישראל מוכרח שיהיה קמח שיאפשר זאת.

וכמו שמצאנו שכשיעקב ביקש לפתוח ישיבה בגושן הוא שלח דוקא את יהודה (עי' בראשית מ,כח) ולא את יששכר או לוי המסמלים את לומדי התורה. דוקא יהודה, המלכות, היא זו שמסוגלת להקים ישיבה ולהבטיח את המשך קיום התורה במצרים.

בימים אלו, נשמעים דיבורים אודות גיוס בחורי הישיבה. המדברים מדגישים שלא ייכפה גיוס בכח על שום בחור, אך כן יינקטו צעדי ענישה כלכליים כנגדם. מהדברים שלמדנו עולה שאין שום הבדל בין גיוס בכפיה לבין ענישה כלכלית – כי לשניהם האפשרות להשכיח תורה מישראל. על זה זכה יהושע בן גמלא לשבח גדול – על כך שהוא בנה תשתית כלכלית שבזכותה לא נשתכחה תורה מישראל.

ונסיים בדברי רבותינו שליט"א במכתבם (מיום כ"ט אדר תשע"ג) 'אל תגעו במשיחי': 'כל הדיבורים וההצעות בדבר צמצום לימוד תורה בישראל, קביעת מכסות ותוכניות להמעטת תמיכתה ותקצובה... הרי זו פגיעה בכתרה של תורה, חילול השם והשפלת קרן ישראל חלילה. כל הנוגע בה כנוגע בבבת עינו ואין מקיפין'.